

**HOEGENAAMD: VAN 1730 TOT 2001
EIGENSCHAPPEN EN ONTWIKKELINGSGANG
VAN EEN BIJZONDERE NEGATIEF-POLAIRE UITDRUKKING**

Jack Hoeksema

0. Inleiding¹

In dit artikel behandel ik de ontwikkelingsgang van het bijwoord *hoegenaamd*, vanaf zijn eerste voorkomens in de achttiende eeuw tot aan zijn gebruik vandaag de dag. Hierbij komen aan de orde de herkomst van de uitdrukking, de vele en opvallende veranderingen in betekenis en syntactische eigenschappen die het heeft ondergaan en zijn gedrag als negatief-polaire uitdrukking van een bijzonder type.

1. Negatief-polaire uitdrukkingen van concessieve herkomst

Het Nederlands kent diverse uitdrukkingen, veelal negatief-polair van aard, die te herleiden zijn tot concessieve constructies. Hiertoe behoort onder meer het type *wie dan ook/wat dan ook/waar dan ook* met zijn varianten *wie ook, wat ook, waar ook* etc.

- (1) a. Ik buig voor niemand, wie het (dan) ook is/mag zijn.
b. Ik buig voor niemand, wie (dan) ook.
c. Ik buig niet voor wie dan ook.

Hierbij lijkt het gebruik van *wie dan ook* als een bijstelling, zoals in (1b), een tussenstadium in de ontwikkeling van concessieve bijzin (1a) naar indefiniet zinsdeel als in (1c).

Voor de syntactische analyse van dergelijke concessieve polaire uitdrukkingen en hun relatie tot concessieve zinnen kan men aan twee mogelijkheden denken:

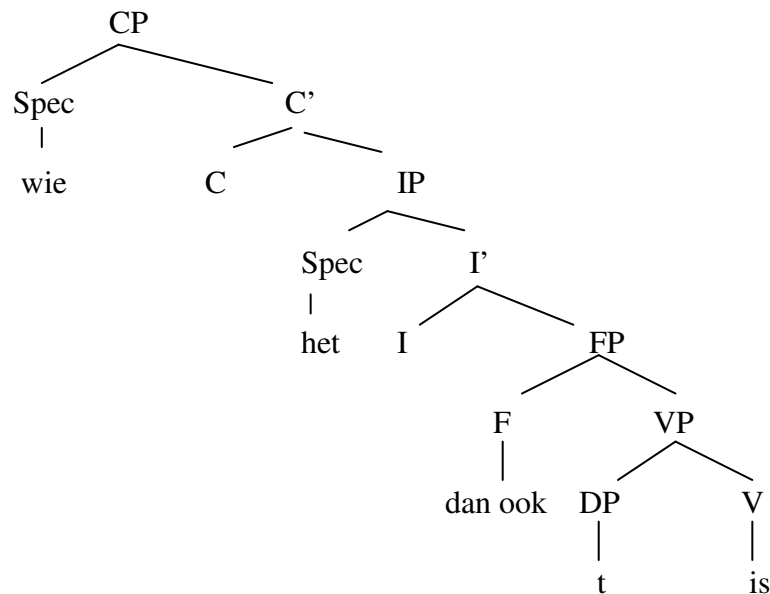
- (I) “Oplossingstheorie”: *wie dan ook* is onderliggend een woordgroep, die kan worden gesplitst door wh-verplaatsing in concessieve zinnen (vgl. Paardekooper 1978)
(II) “Samenklontering”: *wie dan ook* als groep, ontstaan door reductie van een concessieve bijzin.

De oplossingstheorie ziet WH+partikelgroep als de kern van de concessieve zin, die dan ook via deze groep zijn concessieve karakter krijgt. Het is onder deze theorie niet meteen duidelijk wat de diachrone herkomst van WH+ partikelgroep

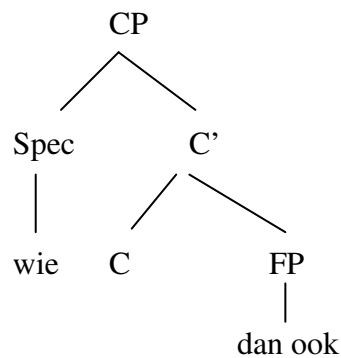
is. De samenklonteringstheorie daarentegen is in eerste instantie diachroon van aard: het is niet nodig om ieder voorkomen van *wie dan ook* synchroon op te vatten als het gevolg van syntactische reductie, maar diachroon is het ontstaan van WH+partikelgroep toe te schrijven aan het dubbel markeren van concessiviteit door WH-elementen en door zinspartikels. Via syntactische reductie kunnen WH-elementen en partikels een constituent gaan vormen, die zich op zijn beurt kan gaan ontwikkelen als een nieuw type indefiniet pronomen. Het is zelfs denkbaar dat bijzinnen als *wie het dan ook mag zijn* worden geheranalyseerd als bevattende een gesplitst voorkomen van *wie dan ook*, in welk geval een combinatie van beide theorieën denkbaar is.

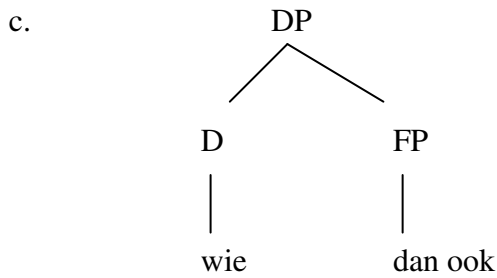
Ik zal, zonder veel argumentatie, aannemen dat de samenklonteringstheorie althans diachroon een juist beeld geeft van de relatie tussen concessieve bijzin en polaire uitdrukking. De drie boomstructuren in (2) geven een idee van hoe de historische ontwikkeling zich kan hebben afgespeeld onder dit scenario.

(2) a.

b.

Hierbij laat ik diverse details graag in het ongewisse, zoals de aard van de categorie hier aangeduid als “FP”, de preciese positie van *dan* en *ook*, de reden voor de optionaliteit van *dan*, etc. Wel wil ik er op wijzen, dat deze Nederlandse indefinieten allesbehalve uniek zijn te midden van de talen van de wereld. In de typologische studie van Haspelmath (1997) worden tal van concessieve typen onderscheiden bij de pronomina indefinita. De lijst in (3) bevat enkele van Haspelmath’s voorbeelden:

- (3) Indefinieten van concessieve herkomst in andere talen
- (a) Latijn: *quivis* “wie je (maar) wilt”
quodlibet “wat (maar) behaagt”
- (b) Romaans: Portugees: *qualquer* (qual = welk, quer = wil)
 Catalaans: *qualsevol* (welk + wil)
 Frans: *n’importe qui* (het maakt niet uit wie)
 Roemeens: *oare-cine* (“wil+wie”)
- (c) Grieks: *opjos-dhipote* “wie EMPH ooit”
- (d) Engels: *whatsoever*, *whatever*
- (e) Servisch-Kroatisch: *ko bilo* (wie het zij)

Ook van concessieve herkomst is het Engelse *whatsoever*.² In (4a) zien we hoe deze uitdrukking gebruikt werd in een concessieve bijzin, in (4b) zien we gebruik als indefiniet pronomem, dat blijkens (4c) ook nog gesplitst kon voorkomen en in (4d) zien we het moderne gebruik, niet als indefiniet pronomem, maar als adverbiale versterker van *any* en van n-woorden. Van deze vier gebruiksmogelijkheden is alleen die in (4d) nog gangbaar.

- (4) Engels *whatsoever*
- (a) *Whatsoe’r their Sufferings were before*
That change they Covet makes them suffer more (Dryden, *Absalom and Achitofel*)
- (b) *Others will become horne madde and be at defiance with whatsoever*
 (Tomson, *Calvin’s Sermons on Timothy*, 1579)
- (c) *such people, had they struggled longer with the oppression, would certainly have told it in their sleep, and disclosed the secret, let it have*

been of what fatal nature soever, without regard to the person to whom it might be exposed. (Daniel Defoe, *Moll Flanders*)

- (d) John did nothing whatsoever.

Het voorbeeld van *whatsoever* is te meer opmerkenswaard, omdat het overeenkomsten vertoont met *hoegenaamd*, dat zich eveneens tot een adverbiale versterker heeft ontwikkeld, zoals we in het vervolg nog zullen zien.

2. De semantiek van concessiviteit

Alvorens ons vizier definitief te richten op *hoegenaamd*, kan het geen kwaad even stil te staan bij de syntaxis en semantiek van concessiviteit. Op syntactisch vlak valt een grote verscheidenheid aan middelen te noteren die kunnen worden ingezet om een concessieve relatie aan te duiden:

- (5) Soorten van concessieve operatoren
- (a) nevenschikking: *maar, doch*
 - (b) onderschikking: *hoewel, ofschoon, (ook) al, al ... ook*
 - (c) adverbia: *echter, toch, niettemin*
 - (d) modale hulpwerkwoorden: *hij mag dan een held zijn, hij blijft een klier.*

De betekenis van *although* (en die van *hoewel, ofschoon, ook al*) wordt door König (1988) als volgt gekenschetst:

- (6) Although p, q: (i) p & q
(ii) normally, if p, then not q

Verder wordt er algemeen een bijzonder subtype onderscheiden bij de concessieve bijzinnen, de zogeheten “concessive conditional” (cf. bijv. König 1988: 147)

- (7) a. Whether or not he finds a job, he is getting married.
b. Whatever I say, he doesn't listen to me.
c. Even if I try very hard, I won't manage.
- (8) a. Je kunt hoog springen en je kunt laag springen, ik doe het niet.
b. Of je nu lief doet of verdrietig, ik blijf bij mijn beslissing.
c. Wat er ook gebeurt, ik laat jullie niet in de steek.

De semantiek die König hiervoor geeft is: For all $p \in P$: if p then q (waarbij P een verzameling mogelijkheden is, gegeven door de protasis van de concessief- conditionele bijzin). Vaak mogen we concluderen tot q, maar dat is geen logische noodzaak, zoals het volgende voorbeeld moge illustreren:

- (9) Of je nu lief doet of verdrietig, ik blijf bij mijn beslissing. Maar als *zij* lief doet of verdrietig is, dan verander ik misschien nog van gedachten.

3. Herkomst van *hoegenaamd*

Het ligt voor de hand dat de herkomst van *hoegenaamd* een bijzin van het type *concessive conditional* is. Te denken valt met name aan ook nu nog voorkomende gevallen als in die (10) hieronder. Immers, de betekenis is: voor alle benamingen die je maar kunt vinden voor haar handelen op het Internet, U-Online draagt er geen verantwoordelijkheid voor.

(10) VOORWAARDEN U-ONLINE VIRTUAL-SERVER PAKKET

De Afnemer verklaart hierbij uitdrukkelijk dat U-Online geen enkele aansprakelijkheid voor haar handelen op het internet draagt, waaronder begrepen claims, schades, gevolgschade, onrechtmatig handelen, wets-overtredingen, hoe ook genaamd.

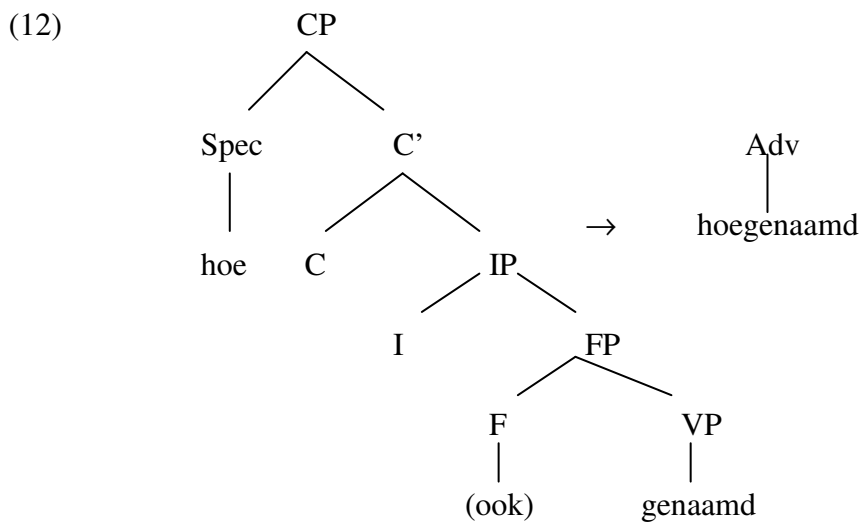
In (10) hebben we enkele typerende karakteristieken van concessieve bijzinnen: een vraagwoord (*hoe*), het concessieve *ook*, en een gereduceerd predikaat (*genaamd*). Reductie is in concessieve zinnen van dit type overigens heel gewoon, denk maar aan gereduceerde bijzinnen als *hoe interessant verder ook*, *hoe waardevol ook*, *hoe nuttig overigens ook voor verdere studie*, *hoe geknipt ook voor een rol als vampier*, e.d. Dergelijke beknopte bijzinnen met *genaamd* of ook wel *genoemd* zijn overigens heel typerend voor juridisch taalgebruik, waar het er zoals bekend om gaat zoveel mogelijk alle denkbare gevallen “af te dekken.” We zien deze herkomst terug in het gebruik van *hoegenaamd*, dat lange tijd voornamelijk (hoewel niet uitsluitend) voorkomt in juridische teksten, zoals notariële stukken, en pas geleidelijk aan ook in andere domeinen zijn opwachting maakt - al is het dan ook nooit een echt veelgebruikt woord geworden.

In (11) zien we een (overigens zeldzaam) geval van nevenschikking van *hoegenaamd* met een andere combinatie van vraagwoord en deelwoord. De notariële herkomst van dit citaat behoeft verder weinig toelichting:

- (11) Ende nu dan na Christelijke recommandatie van hunnen zielen en Lighamen geheel op nieuws disponeerenden, verklaarden de Testateuren malkanderen over en weeder over, en de zulks de Eerst stervende dan Langstlevenden van hun beijden te nomineeren en de te institueren tot zijn ofte haare eeuwige, universeele en algeheele Erfgenaam ofte Erfgenaame, in en van alle de goederen, zoo roerende als onroerende, Actien, crediten en gerechtigheeden, **geene hoegenaamt ofte waargeleegen uijtgezondert**, die de Eerst stervende van hun beijden metter doot ontruijmen ende

nalaten zal, en zulks eeuwiglijk en erfelijk met het volle regt en titulen van institutie, en dat wel zonder onderscheid of er op des Eerst stervendens overlijden kind of kinderen uijt dit hun huwelijk verwekt in't leven zijn of niet. [Enkhuizen, 12-1-1796]

Als we ervan uit mogen gaan dat *hoegenaamd* momenteel een adverbium is zonder interne syntactische structuur (naar mijn oordeel de nulhypothese, dus bij gebrek aan aanwijzingen voor het tegendeel de hypothese waar we ons verder maar aan zullen houden), dan hebben we te maken met een radicale herinterpretatie van *hoegenaamd* van iets als de linkerstructuur in (12) naar de simpele structuur aan de rechterzijde van de pijl:

4. Diachrone gegevens

Voor zover ik heb kunnen nagaan is *hoegenaamd* een vaste combinatie geworden in het begin van de achttiende eeuw. De eerste twee voorkomens in mijn materiaal stammen uit de dertiger jaren van die eeuw. Het WNT geeft als oudste vindplaats Wolff en Deken's brievenroman *Willem Leevend*, maar dat is beslist te laat als men ook de niet aaneengeschreven vorm *hoe genaamd* in beschouwing neemt. Omdat vaste combinaties zoals omdat of opzij in de achttiende eeuw lang niet altijd aaneen geschreven werden is de waarde van de spelling als één woord niet als een noodzakelijke voorwaarde voor lexicalisatie op te vatten. Hieronder geef ik enkele oude vindplaatsen om een idee te geven van het achttiende en negentiende eeuwse gebruik van *hoegenaamd*. Het is duidelijk uit dit overzicht dat de oudste vindplaatsen steeds postnominale voorkomens van hoegenaamd of hoe genaamd bevatten, vaak met komma's afgescheiden om het parenthetische karakter van de concessieve constructie te onderstrepen. De postnominale voorkomens dienen telkens ter restrictie van een universele kwantificator,

ongeacht of deze nu wordt uitgedrukt middels een universele kwantor, zoals het geval is in (13a,b) danwel meer indirect via een combinatie van een indefiniet met een monotoon dalende omgeving (bijv. (13c)). Daarmee is het eenduidig een negatief-polaire uitdrukking, omdat de restrictie van een universele kwantor en alles wat daarmee gelijk te stellen is monotoon dalend is (cf. Ladusaw 1979, Zwarts 1981 voor een uiteenzetting hierover). Verder past het gebruik van hoegenaamd bijzonder goed in de theorie van Landman en Kadmon (1993) over de distributie van *any*, een theorie die uitgaat van de semantische noties *widening* en *strengthening*: in monotoon dalende contexten levert uitbreiding van de denotie van een predikaat een sterkere bewering op (dit volgt rechtstreeks uit de definitie van het begrip monotoon dalend) en dit is precies wat de functie van hoegenaamd blijkt te zijn. Door uitbreiding van de oorspronkelijke verzameling waarover gekwantificeerd wordt worden sterkere algemene beweringen gemaakt.

(13) Oudste vindplaatsen

A: los geschreven, postnominaal (vanaf 1730)

- (a) Toen hy begon te zien, was het hem onmogelijk te oordeelen van eenige tusschenwydtens, want hy waande, dat alle voorwerpen, hoe genaamd, zyne oogen raakten, gelyk (dus uitte hy zich) het geen hy voelde zyn vel deedt (Justus van Effen, *De Hollandsche Spektator*, 1733)
- (b) Eersteijk verclaert sij te weederroepen alle voorgaende testamenten, codicillen, giften o.a. testament gepasseerd voor schepenen van Vlierden 23-5-1722 en verclaert sij te maeken en te prelegateeren aan Rijnder Janz. van Heugten harer testatrices oudste susters soone uyt een sonderlinge lieffde en affectie en voor alle hulp en gediensstigheid bewesen en nog verder staet te bewijsen alle de vaste en onroerende goederen waer op sij testatrice eenig meesterschap is hebbende, hoe genaemd off waer die gelegen sijn, als ook nog aen denselve eene somme van / 100,-- (testament, Vlierden, 12-2-1735)
- (c) Het Dessert, zullende alleen moogen bestaan in bestaan in Booter en Kaas, Compotes, Fruiten van allerley soort, en Melkspys, zonder toelaatinge van eenig Suikergebak hoe genaamt. (Menu, ondertekend door stadhouder Willem IV, 's Gravenhage, 9-2-1749)
- (d) Het overige van die week ging door in uitterlykheden van die zelve natuur, en niet in festiviteiten, want die zyn 'er niet geweest van eenige soort, hoe genaamd (Deductie voor Vrouwe S.A. van Haren [etc.], Ferwerda, Leeuwarden, 1762, p. 17)
- (e) Dog alle Rytuigen, hoe genaamd, zyn, om dit in 't voorbygaan te melden, volgens een gewettigd gebruik, verpligt, uit te haalen, voor een geladen Hooi- of Stroowagen (J. le Francq van Berkhey, *Natuurlyke Historie van Holland*, 4e deel, 1e stuk, p. 243, Yntema en Tieboel, Amsterdam, 1769)

- B: aaneengeschreven, postnominaal (vanaf 1760)
- (f) Alle Jongens, die ten dienste van het Godshuijs in eenig werk, als meede tot het aflaaten van Turf werden gebruikt, zullen hun gewillig aan de ordres der Meesters en Suppoosten moeten onderwerpen, en naa gedaane Werk zig weeder ter School begeeven, zonder daar voor eenig douceur (Extraatje in geld, fooi, geschenk) of iets hoegenaamt, te Vorderen; hebbende Regenten, het geeven der Zoogenaamde Vosjes, aan wie het zij, wel expresselijk aan de Keukenvaader verboden. (art. 8 van het Reglement en Notul-boek van het Burgerweeshuis te Amsterdam, 1762)
- (g) Sedert Hendrik de 4e tot op dezen dag toe, rigt men geene praalgraven hoegenaamt voor de gestorven koningen in gemelde kerk meer op. (J.F. Tor, *Per koets naar Constantinopel, De gezantschapsreis van baron van Dedem van de Gelder naar Istanbul in 1785, De Walburgpers, Zutphen, 1998, p. 67*)

Al vrij snel gebeurt er dan iets onverwachts: de nieuwbakken combinatie *hoegenaamd* - tot dan toe enkel in gebruik als postnominale bepaling in monotoon dalende contexten - wordt radicaal geheranalyseerd als een adverbiale versterker van negatie die de positie inneemt ter linkerzijde van *niet*, *geen* en *n*-woorden (de groep negatieve woorden die beginnen met een *n*-, zoals *niets*, *niemand*, *nooit*, *nergens*, *niemendal* en *nimmer*). De voorbeelden onder C laten dit nieuwe gebruik zien, dat algauw uitgroeit tot het meest gebruikelijke patroon, hoewel het postnominale gebruik ook nog lange tijd blijft voortbestaan.

- C: adverbiale bepaling, links van negatie (aaneengeschreven: na 1780)
- (h) De menschen hadden hoegenaamt niets te drinken en niets anders als brood te eeten. (Carel de Vos van Steenwijk, *Een grand tour naar de nieuwe republiek, Journaal van een reis door Amerika, 1783-1784. Verloren, Hilversum, 1999, p.129*)
- (i) Ik heb hier hoegenaamd geene boeken, en geen geld om mij iets te bezorgen (De briefwisseling van Mr. Willem Bilderdijk, 1795-1797, p. 124)

Terzelfder tijd kent *hoegenaamd* ook een kortstondig gebruik als prenominaal adjectief, dat overigens slechts bij enkele auteurs voorkomt en al snel weer is uitgestorven (zie onder D, voorbeelden (j-k)). Deze beide voorbeelden komen uit het WNT; zelf heb ik er geen kunnen vinden. Anders van aard en ook langduriger in gebruik is het pronominale gebruik van *hoegenaamd* bij indefiniete pronomina en determinatoren onder negatie: *hoegenaamd iets*, *hoegenaamd iemand*, *hoegenaamd enig* dat wordt geïllustreerd in (l-o).

- D: overig (prenominaal)
- (j) Hij spaarde daartoe geene hoegenaamde middelen (Hendrik Conscience)
 - (k) Ter bedekking van eenige hoegenaamde ongeregeldheden (Wolff en Deken, Willem Leevend)
 - (l) ik mis de noodige kalmte om hoegenaamd iets te verrichten (Alexander Cohen, Brieven 1888-1961, p. 74, brief uit 1894)
 - (m) Maar deeze ongelukkigen zijn aldaar plotseling verscheenen, zonder hoegenaamd iets te weten noch te kunnen gissen van de wijze, hoe of waardoor. (Willem van den Hull, Autobiografie [1778-1854], p. 310)
 - (n) Ik heb de aforismen gelezen, alle 444, en er tot mijn verbijstering niet één gevonden die me hoegenaamd iets zei. (Alfred Kossmann, in Het Vrije Volk, 19-1-1974)
 - (o) Heeft hij ze hoegenaamd iets beloofd? (Colleen McCullough, De kroon van gras [vert. 1992], p. 732)

Ik neem aan dat dit laatste gebruik niet adjectivaal is, omdat adjectieven niet ter linkerzijde van indefinieten opduiken (tenzij deze indefinieten als gewone nomina gebruikt worden, als in een ongewoon iemand, een vreemd iets), maar teruggrijpt op het gebruik van *hoegenaamd* als adverbiale versterker. Semantisch gezien zou je er dan vanuit moeten gaan dat *hoegenaamd* bereik heeft over het negatieve element, aangezien indefinieten zich gewoonlijk niet lenen voor versterking. Zo is naast *absoluut nergens* een combinatie als *absoluut ergens* ondenkbaar, en heeft *in het geheel niets* geen tegenhanger *in het geheel iets*. Willen we überhaupt enigszins chocola kunnen maken van de mogelijkheid van *hoegenaamd* in (l-o), dan moeten we wel overgaan op deze hypothese, die intuïtief niet onredelijk lijkt te zijn. Immers, *zonder hoegenaamd iets* betekent ook iets als *helemaal zonder iets*. De gedachte dat adverbiale elementen die indefinieten onder negatie modificeren semantisch bereik kunnen hebben over het negatieve element is overigens geen nieuwlichterij, hier ad hoc verzonnen terwille van de data, maar reeds gemotiveerd voor geheel andere gegevens uit het Frans door De Swart en Sag (2002) en uit het Nederlands (zie Hoeksema 2001). In zinnen als *Je n'ai plus trouvé presque rien ridicule* moet *presque* gezien worden als een bepaling bij *ne plus*. De juiste vertaling in het Nederlands luidt: Er was bijna niets meer wat ik nog belachelijk vond. Letterlijk staat er echter iets als: Ik vond bijna niet meer iets belachelijk. De mogelijkheid om wijd bereik te kiezen lijkt per adverbium en per taal te verschillen. Ik zal geen poging doen meer licht te laten schijnen op dit merkwaardige fenomeen, maar wil er nog wel op wijzen dat het zowel in het Frans als in het Nederlands relatief marginaal en ongebruikelijk is. Zinnen als (l-o) vormen een kleine minderheid in mijn materiaal, net als overigens de voorbeelden aangehaald in Hoeksema (2001: 129) van indefiniete uitdrukkingen met approximatieve adverbia als *bijna* en *vrijwel* uiterst dun gezaaid blijken te zijn.

In de tabel in (14) hieronder geef ik een overzicht van de ontwikkelingen in het gebruik van *hoegenaamd*, voorzover die te achterhalen zijn in mijn verzameling van voorkomens, verzameld door de jaren heen uit gedrukte bronnen, Internet en diverse CD-ROMs met tekstmateriaal. De slechts enkele prenominaal adjectivale gevallen die het WNT noemt heb ik hier buiten beschouwing gelaten. In de categorie “overig” zitten gevallen als die in (l-o) hierboven, maar ook enkele andere gevallen die later nog ter sprake zullen komen.

(14) Corpusgegevens diachroon

Periode	% postnominiaal	% adverbiaal	% overig	N
1730-1800	90	10	-	58
1800-1850	69	30	1	154
1850-1900	54	45	1	194
1900-1950	31	67	1	180
1950-1990	9	89	3	235
1990-2002	0.5	97	3	233

We zullen dus een constant dalend percentage postnominale voorkomens en een navenant stijgend percentage adverbiale voorkomens. We zien aan de gegevens voor de laatste periode (1990-2002) dat deze verandering, die ruim twee eeuwen in beslag heeft genomen, nu vrijwel voltooid is.

5. Bepalingen bij negatieve en universele expressies

Een van de kwesties waarop ik in het bovenstaande nog niet ben ingegaan, is de belangrijke vraag waarom postnominiaal gebruik mogelijk is bij zowel negatieve als universele kwantoren, terwijl het adverbiale gebruik is voorbehouden aan negatieve expressies. Immers, naast *geen mogelijkheid hoegenaamd* en *alle ingezetenen hoegenaamd* is er wel *hoegenaamd geen mogelijkheid*, maar niet **hoegenaamd alle ingezetenen*.

Kijkend naar het postnominale gebruik valt allereerst op dat het dan wel misschien niet uitsluitend, maar toch wel voornamelijk, samen gaat met negatie, zoals valt op te maken uit de volgende tabel:

(15) Triggers bij postnominiaal gebruik

Trigger	1730-1800	1800-1850
negatie	71%	78%
<i>zonder</i>	12%	8%
universeel	14%	7%
overig	3%	8%

Verder kan men opmerken dat versterking van een universele kwantor door er een adverbium voor te zetten in het Nederlands eigenlijk nooit zo heel gebruikelijk is. Zo verzetten de meeste van de zgn. “absolute degree modifiers” van Klein (1998), zoals *absoluut*, *helemaal*, *totaal* etc., zich nogal tegen combinatie met universele kwantoren. In de volgende tabel, gebaseerd op door mij uit kranten, boeken en tekstcorpora verzamelde voorkomens van deze adverbia valt tenminste een bijzonder duidelijke asymmetrie te noteren tussen negatieve uitdrukkingen en universele kwantoren in dit opzicht:³

(16) Vergelijking van versterkers en approximatoren in het Nederlands

Versterkers	N	% negatie	% universeel
absoluut	183	67	2
helemaal	446	69	-
volstrekt	311	39	-
totaal	272	39	-
letterlijk	41	41	37
Totaal	1253	54	1,5
Approximatoren			
vrijwel	904	13	20
bijna	1207	15	22
haast	446	30	13
nagenoeg	422	14	16
zo goed als	333	28	5
Totaal	3312	17	17

Het Engels kent eveneens een uitgesproken asymmetrie tussen approximatoren en versterkers, een asymmetrie die duidelijk blijkt uit tellingen (juli 2002) met de zoekmachine Google in het Engelstalige deel van het World Wide Web:

(17) Vergelijking van versterkers en approximatoren in het Engels

absolutely all	ca. 18.700	almost all	ca. 2.470.000
absolutely each ⁴	(524)	almost each	ca. 9.920
absolutely every ⁵	ca. 11.500	almost every	ca. 1.660.000
absolutely no	ca. 1.200.000	almost no	ca. 769.000
absolutely not	ca. 234.000	almost not	ca.28.700
absolutely can't	ca. 10.500	almost can't	ca.9.300

Terwijl de versterker *absolutely* veel en veel frequenter is in combinaties met negatieve elementen als *no*, *not*, en *can't*, valt op dat *almost*, een approximator,

juist vaker gecombineerd is met een universele kwantor. In hoeverre dit opmerkelijke verschil tussen beide typen van bepaling algemeen geldig is, durf ik niet te zeggen. In ieder geval beperkt het zich niet tot het Nederlands.

Gezien de hierboven geschetste asymmetrie tussen universele en negatieve kwantoren en operatoren lijkt het niet vreemd dat *hoegenaamd*, opgevat als versterkend element, bij voorkeur negatieve elementen kiest ter modificatie.

Vervolgens kan worden opgemerkt dat adverbiale versterkers van negatie en van n-woorden doorgaans ter linkerzijde opgesteld staan:

- (18) Ik heb absoluut geen tijd.
 Dat heeft totaal geen zin.
 Er waren helemaal geen supporters.
 Er was in het geheel geen schot in de zaak.
 Hij is bij lange na geen geluksvogel.
 Hij is nog lang geen Spinoza.
 De heren hadden volstrekt geen tijd.
 Daar viel op verre na geen eer aan te behalen.⁶
 Er werd ten enenmale geen voortgang geboekt.
 De graaf had in het minst geen tijd.⁷

Het lijkt daarom niet vreemd dat ook *hoegenaamd* zich ter linkerzijde van negatie is gaan opstellen. We kunnen dit zien als een *paradigmatisch* effect: *hoegenaamd* sluit zich daarmee aan bij de klasse van negatiebepalingen, wellicht als een gevolg van een kleine misanalyse (door overgeneralisatie) van de uitdrukking als een loutere bepaling bij negatie.

Een vraag die deze observaties wellicht zullen oproepen, is in hoeverre de verandering van positie van *hoegenaamd* gezien kan worden als verplaatsing naar een Specificier-positie van negatie, meer in het bijzonder de Spec-NegP positie die veelal wordt aangenomen in GB en Minimalistische literatuur over negatie (Pollock 1989, Haegeman 1995). Immers, dan kunnen we twee zaken gelijktijdig verklaren: de restrictie tot negatie en de positie ter linkerzijde, aangenomen dat specifiers universeel links van het hoofd staan. De restrictie tot negatie is dan het effect van congruentie tussen Specificier en Hoofd. Niet-tegenstaande dit wenkende perspectief, acht ik het niet zonder meer een stap in de goede richting. De status van NegP als syntactische projectie is niet zonder problemen, maar afgezien daarvan zijn er ook binnen de theorie van NegP problemen die een directe verklaring van het gedrag van *hoegenaamd* in de weg staan. Zo wordt veelal aangenomen dat Neg, als lexicaal hoofd, alleen clitische negatie mag bevatten (zoals het Westvlaamse *en*), terwijl n-woorden in Spec-NegP staan. Omdat *hoegenaamd* op zijn beurt n-woorden kan modificeren (*hoegenaamd nergens*, *hoegenaamd niemand*), kan het in ieder geval niet in zijn eentje de Spec-NegP positie innemen. Er doen zich dan diverse mogelijkheden voor:

- (a) *hoegenaamd* introduceert zijn eigen projectie, direct boven NegP;
- (b) we staan meerdere elementen in de Spec van NegP toe (zie voor een precedent Haegeman 1995).

Mogelijkheid (a) komt een beetje uit de lucht vallen en houdt in dat de syntactische verandering van *hoegenaamd* gepaard gaat met een nieuwe projectie: dit is niet veel meer dan een ad hoc oplossing voor het probleem van de positieverandering. Wat meer is, omdat *hoegenaamd* van oorsprong in gebruik was als nominale bepaling, blijft gebruik lange tijd beperkt tot nominale negatieve constructies met *geen*, *niets*, *niemand* e.d.⁸ Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw begint heel geleidelijk gebruik van *hoegenaamd* in combinatie met *niet*. Gaan we uit van een nieuwe projectie die NegP als argument neemt, dan is het achterblijven van negatie middels *niet* gedurende een kleine eeuw eigenlijk uiterst raadselachtig. Mogelijkheid (b) is helemaal weinig aantrekkelijk, omdat het dan niet duidelijk is, waarom *hoegenaamd* ter linkerzijde van het n-woord moet optreden. Er zijn geen principes die bepalen welke de volgorde moet zijn wanneer er meerdere elementen in Specificier-positie staan. Verder geldt ook voor mogelijkheid (b) nog het probleem dat de combinatie *hoegenaamd niet* aanvankelijk niet mogelijk is. In ieder geval lijkt er geen simpele kant-en-klare oplossing in termen van de NegP-hypothese voorhanden te zijn.

6. *Hoegenaamd* als versterker en approximator

Vanaf het einde van de 18de eeuw is *hoegenaamd* vooral een versterker van negatie bij adverbiaal gebruik, maar al in de jaren 1940 was het voor velen een approximator met als betekenis “vrijwel, nagenoeg.” Dit weten we dankzij bladvullingen in *De Nieuwe Taalgids* van twee docenten Nederlands (Stuiveling 1942, Kostelijk 1954). Beide bladvullingen zijn kort genoeg om ze hier te kunnen citeren. Stuivelings bladvulling luidt als volgt:

LOSSE NOTITIES

Het is bekend dat Douwes Dekker, werkzaam in Lebak, eens een mondelinge boodschap aan de Resident heeft laten overbrengen door de controleur Van Hemert. Aangezien deze Resident, Brest van Kempen, in zijn rapport heeft verklaard, dat Dekker van het “ter zijner kenniskomen van zulke hoogst gewichtige feiten *hoegenaamd* geene voorafgaande opening” aan hem gedaan had, is er wel verondersteld, dat Van Hemert de boodschap zou hebben vergeten. Men kan echter ook menen, dat de Resident hier het woord “*hoegenaamd*” gebruikt in een betekenis, die sindsdien zich sterk heeft verbreid en thans de oorspronkelijke grotendeels heeft verdrongen.

Het Wb. geeft alleen de etymologische betekenis: hoe ook genaamd, welke naam ook dragende; en samen met een ontkenning dus: absoluut niets, volstrekt geen. Opmerkelijk is echter, dat de voorbeelden lang niet alle even overtuigend zijn. Wanneer Kneppelhout het heeft over een berg, “die niets hoegenaamd voor den reiziger oplevert,” is op zichzelf de betekenis van “nagenoeg” zeer goed mogelijk. Toch komt het mij voor, dat de nieuwe nuance van jonger datum is: Van Lennep in de Pleegzoon, hfdst. XXX, gebruikt het woord in volkomen onbetwistbare zin. Twijfelachtig echter lijkt mij Cyriel Buysse, als hij in 1913 schrijft: Het riviertje “is als een aangename maar wel zeer haastige reiziger, die hoegenaamd geen tijd heeft zich daar op te houden” (Per Auto). En geheel duidelijk, doch nu met gewijzigde betekenis, wordt het woord gebezigd door een Hilversumse schilder, die in de zomer van 1941 zegt: “Zo nu en dan krijgen wij nog een paar bussen verf, maar het is hoegenaamd niets.”

Dit laatste gebruik, dus als: “niet noemenswaard,” “het mag geen naam hebben,” wordt door de middelbare scholieren met grote meerderheid als juist erkend: in enkele klassen kwam hoegenaamd geen uitzondering voor.

Men ziet het: Stuiveling merkte dat zijn leerlingen het juiste, althans het oorspronkelijke gebruik van *hoegenaamd* niet meer kenden, en probeerde vervolgens na te gaan wanneer het nieuwe gebruik als approximator is ontstaan. Het zal de lezer duidelijk zijn, hoop ik, dat geen van de vindplaatsen die Stuiveling geeft, zelfs niet die van Buysse, enige zekerheid biedt. Via corpusonderzoek van teksten valt deze betekenisverandering eigenlijk amper te achterhalen, zolang er geen merkbare verandering van distributie door ontstaat. Hier is de methode van introspectie en informantenvragen duidelijk beter dan corpusonderzoek, omdat de betekenis van een woord niet altijd uit zijn context met zekerheid valt af te leiden. Wel is het merkwaardig dat er in de tijd van Stuiveling geen verandering van distributie optreedt, omdat approximatoren, in tegenstelling tot versterkende bijwoorden, gewoonlijk geen beperking tot negatieve elementen laten zien. Ik kom op dit punt nog terug. Eerst wil ik nog de bijdrage van Kostelijk aanhalen:

HOEGENAAMD NIET

Een collega Engels gaf onlangs een vertaling waarin voorkwam: not in the least. Verschillende leerlingen vertaalden dit door: hoegenaamd niet. Hij rekende dit fout, want voor hem betekent hoegenaamd niet: een klein beetje. (Hij is hoegenaamd niet verlegen = hij is een klein beetje verlegen.

Bij het naslaan in de Van Dale vindt hij echter: hoegenaamd niet = in het geheel niet, geenszins.

Bij enige enquêtes in verschillende klassen vond ik steeds dat voor een kleine meerderheid hoegenaamd niet = een klein beetje. Toen ik dit de

Redactie W.N.T. meedeelde, schreef Dr. N. Bakker mij terug, dat ook zij bij een rondvraag in de Universiteitsbibliotheek de meningen verdeeld vond, en dat ook hier voor de meerderheid *hoegenaamd* niet betekent: zo goed als niet.

Alle Nederlandse woordenboeken zijn dus wat deze uitdrukking betreft op dit ogenblik onvolledig en geven een betekenis, die waarschijnlijk een minderheid er aan hecht.

Men ziet het, *Kostelijk*, kennelijk niet op de hoogte van het artikel van *Stuiveling* van twaalf jaar terug, komt met eenzelfde observatie: de meeste leerlingen zien *hoegenaamd* als een variant op *zo goed als*, *nagenoeg*, *bijna*. Wel zijn er onder diezelfde leerlingen ook enkele die, in weerwil van hun leraar Engels, nog altijd de oude betekenis hanteren.

De toenmalige redactie van de *Nieuwe Taalgids*, bestaande uit de hooggeleerden C.G.N. de Vooys, C.B. van Haeringen en W.A.P. Smit, voegde aan de notitie van *Kostelijk* het volgende “bijschrift” toe:

Bijschrift van de Red.

De verandering van betekenis is o.i. niet onverklaarbaar. Als versterkend bijwoord is *hoegenaamd* vrijwel verdrongen door *helemaal*, en het eerste woord kreeg daardoor een zwevende betekenis. De bijgedachte aan een uitdrukking als “Dat mag geen naam hebben” = dat betekent niet veel, kan de betekenisverandering in de hand gewerkt hebben, zodat bijv. “*hoegenaamd* geen geld op zak hebben” ging betekenen: een klein beetje. Vooral bij achterplaatsing van *hoegenaamd* bijv. “De patiënt heeft *geen koorts hoegenaamd*” d.w.z. vrijwel geen koorts.

Ik zie in het geheel niets in de gedachte van de redactie dat *hoegenaamd* een “zwevende betekenis” zou hebben gekregen doordat het werd verdrongen door *helemaal* (even aangenomen dat er van die veronderstelde verdringing destijds überhaupt sprake was, wat zeer de vraag is, omdat de uitdrukking nog altijd bestaat en nog altijd óók in de van oudsher gebruikelijke zin wordt gebezigd). Immers, sinds wanneer is het gebruikelijk dat woordbetekenissen gaan zweven op het moment dat een woord uit het gebruik verdwijnt? Wel is het belangrijk op te merken dat veel Nederlanders en Vlamingen het woord eigenlijk alleen passief kennen en het zelf nooit gebruiken. Dit zal in de jaren 1940 en 1950 wel niet anders zijn geweest. Juist zulke taalgebruikers zouden voor de approximatorbetekenis van dit voor hun vreemde woord kunnen hebben gekozen. Dat verklaart tenminste waarom er, ondanks de massieve verschuiving van versterker naar approximator die *Stuiveling* en *Kostelijk* hebben waargenomen, zo weinig verandering in de distributie van *hoegenaamd*, althans in deze periode, valt waar te nemen. Immers, men verwacht bij approximatoren als modificatum meer dan alleen negatieve uitdrukkingen, en zeker ook universele kwantoren, adjectieven van allerlei aard, adverbia, etc., precies zoals men dat vindt voor *vrijwel*,

nagenoeg, zo'n beetje, zo goed als e.d. Zoals de volgende tabel laat zien, bleef een dergelijke verschuiving goeddeels uit, tot vrij recent.

(19) Adverbiaal gebruik van *hoegenaamd* van 1750 tot nu

Periode	modificatum	N	%
1750-1800	geen	5	83
	n-woord	1	17
	totaal	6	
1800-1850	geen	37	82
	n-woord	6	13
	niet	2	4
	totaal	45	
1850-1900	geen	46	55
	n-woord	19	23
	niet	18	22
	totaal	83	
1900-1950	geen	55	47
	n-woord	35	30
	niet	26	22
	totaal	116	
1950-1990	geen	66	32
	n-woord	68	33
	niet	73	35
	adj/ww	2	1
	totaal	209	
1990-2002	geen	89	38
	n-woord	87	37
	niet	35	15
	zonder	7	3
	adj/ww	12	5
	universele kwantor	4	2
	totaal	234	

Merk allereerst op dat *hoegenaamd* tot vrij recent (meer precies dan in de tabel valt waar te nemen: tot aan de jaren tachtig) beperkt blijft tot negatie in de strikte zin van het woord: *niet*, n-woorden en *geen*. Pas daarna treedt een geleidelijke verschuiving op naar andere domeinen: ik noteerde enkele combinaties met universele kwantoren (zie de voorbeelden in (20) hieronder) en met adjectieven (zie de voorbeelden in (21)) en werkwoorden (zie de voorbeelden in (22)). Bij de laatste twee categorieën valt overigens nog wel een voorkeur voor negatieve woorden waar te nemen, zoals *onmogelijk* en *uitblijven*, al is die voorkeur niet absoluut, zoals de gegeven voorbeelden laten zien. Al even opmerkelijk is de combinatie *hoegenaamd zonder*, die in dezelfde periode zijn intrede doet. Ik

vermoed, maar kan dat niet bewijzen, dat gebruikers van *hoegenaamd zeker* of *hoegenaamd zonder* de approximatieve betekenis hanteren, maar het toetsen van dit vermoeden zou een uitgebreid informantenonderzoek vergen. Voorkomens zoals de uitspraak van de Hoge Raad (zie hieronder) of die in vooraanstaande bladen en kranten doen vermoeden dat er geen enkel stigma rust op het nieuwe gebruik van *hoegenaamd*, hoezeer ook afwijkend van het traditionele.

- (20) a. In “Ongekuiste versies” kan inderdaad hoegenaamd alles. (Humo, 2-2-1995)
- b. Drukken we straks alles in kleur af, net zoals hoegenaamd alle films, TV-programma’s en Websites in kleur zijn uitgevoerd? (<http://www.danka.nl/html/magazine/art8-08.html>)
- c. Hoewel Clinton hoegenaamd al zijn moreel krediet verspeelde, bleef er één karakter over waaraan Amerikanen zich ook vandaag nog kunnen optrekken (Nieuwsblad van het Noorden, 20-1-2001)
- d. Volgens de toelichting op het middel is van algemene bekendheid dat hoegenaamd ieder risico door een verzekering kan worden gedekt. (Uitspraak Hoge Raad, ‘s Gravenhage, Zaaknr. 31549, 19-3-1997)
- (21) a. Kosovo is hoegenaamd leeg. (Radio 1, 2 mei 1999)
- b. Daar was de Groninger Stones-fan hoegenaamd zeker van. (De Groninger Gezinsbode, 9-12-1998)
- c. Het groepje studenten dat hij schetst, bestaat uit jongens die weliswaar verschillende namen dragen, maar overigens hoegenaamd uitwisselbaar zijn. (De Volkskrant, 5-12-1997)
- d. Hun Binnenhofbargoens maakt het hoegenaamd onmogelijk om met een betrekkelijke buitenstaander in debat te treden. (De Groene Amsterdammer, 16-3-2002)
- (22) a. In vergelijking met de omringende landen verliep de elektrificatie in Nederland trager, zoals ook de industriële revolutie hoegenaamd uitbleef. (De Volkskrant, 6-10-1998)
- b. Administratieve wachttijden verdwijnen hoegenaamd door de elektronische communicatie. (Computable, 19-2-1999)

Bij wijze van samenvatting kan het volgende diagram dienen, dat de diachrone ontwikkelingen rond *hoegenaamd* in kaart brengt:

Een vooralsnog onbeantwoorde vraag is waarom het nieuwe gebruik van *hoegenaamd* als approximator zo lang onzichtbaar blijft in het corpusmateriaal. Misschien dat mijn materiaalverzameling eenvoudig nog te klein is om de veranderingen al zichtbaar te maken voor de jaren veertig en vijftig van de twintigste eeuw, wanneer zich volgens het getuigenis van Stuiveling en Kostelijk de verandering al heeft voltrokken. Immers, als er toen reeds volwassen taalgebruikers waren, zoals de collega van Kostelijk, die zonder innerlijke twijfel de approximatorbetekenis als de juiste zagen, dan had hiervan wel iets meer mogen blijken in het gebruik.

Toegift: Afrikaans en Duits

Een van de dingen die meteen opvallen bij het zoeken naar vindplaatsen van *hoegenaamd* op het Internet is het grote aantal Zuidafrikaanse pagina's dat dan te voorschijn komt, en wel in een mate die ik bij geen enkele andere uitdrukking ooit heb waargenomen. Is *hoegenaamd* in Nederland en België momenteel feitelijk een weinig frequent boekentaalwoord (veel van mijn studenten geven toe het nooit te gebruiken en voor de studenten Nederlands in Brussel die ik ernaar vroeg ligt de situatie al niet anders), in het Afrikaans is *hoegenaamd* behoorlijk frequent, en zijn ook de gebruiksmogelijkheden van het woord een stuk royaler, zoals de volgende zinnen, allemaal afkomstig van Afrikaanse sites op het World Wide Web, laten zien:

- (24) a. ‘n Mens het die reg om te wonder of die versoenende sterwe van Christus, die hart van die evangelie en van ons belydenis, hoegenaamd nog in De Klerk se denke figureer.
- b. Geen aanvaardbare redes vir of verduideliking van hierdie stap is gegee nie, en dit geskied sonder enige oorleg hoegenaamd met Afrikaanse belangegroep.
- c. So duiselingwekkend groots is die waarhede wat aan ‘t kom is, dat ‘n spesiale genadewerking van die Here in ‘n mens nodig is voordat hy hoegenaamd iets daarvan kan begryp.
- d. Hy raak toe sommer ook in ‘n tegniese gesprek met De Villiers betrokke oor hoekom Liverpool hoegenaamd nie kan vergelyk met Manchester United nie.

Zoals blijkt uit het *Woordeboek van die Afrikaanse taal* (Schoonees 1961), kan *hoegenaamd* ook beteken *maar enigsins*, *in enige opsig*, en ook *eintlik wel, tog eintlik*. In die betekenis “maar enigsins” lijkt het op het Engelse *at all*, dat niet alleen ter versterking van negatie gebruikt wordt (“nobody at all”), maar ook als negatief-polaire uitdrukking met een zeer wijde distributie. Het Nederlands kent dit, zij het vrij marginaal, getuige zinnen als (13,1-o) hierboven. Het andere gebruik, in de zin van “eigenlijk” lijkt wel meer op dat van het Duitse (en ook Nederlandse) *überhaupt*, dat naast (opnieuw) een gebruik als negatieversterker (“überhaupt nicht”) ook een gebruik als oordeelspartikel kent: *Er is überhaupt ein einfacher Mensch*. In het Nederlands hebben zich deze twee betekenissen vooralsnog niet echt ontwikkeld, al zou het volgende voorbeeld heel goed als zodanig kunnen worden opgevoerd:

- (25) Hier komen de zuivere opportuniteitsredenen naar voren waarom deze oude garde zich hoegenaamd met het flamingantisme wil inlaten. (De Nieuwe, 13-8-1981).

Aanvullende evidentie voor een mogelijke ontwikkeling in deze richting levert P.P.J. Klinkenberg's vertaling *Een kind* van Thomas Bernhard *Ein Kind*.⁹ Omdat het hier om een vertaling gaat, ligt het vermoeden van Duitse invloed, en meer in het bijzonder een gelijkstelling *hoegenaamd* = *überhaupt*, in de rede. Vergelijk hiertoe de volgende Duitse citaten met hun Nederlandse vertaling:¹⁰

- (26) a. Sie hüteten sich, überhaupt auf die in Frage stehende Hauptsache an diesem Tage einzugehen.
- b. Ze wachtten zich er die dag wel voor hoegenaamd op de ter discussie staande hoofdzaak in te gaan.
- (27) a. In Meran hatte meine Grossmutter, um den Aufenthalt überhaupt zu ermöglichen, bei der Familie eines englischen Urwaldforschers gearbeitet.

- b. Om het verblijf hoegenaamd mogelijk te maken had mijn grootmoeder in Meran bij het gezin van een Engelse oerwoudonderzoeker gewerkt
- (28) a. Für die meisten was es die erste Eisenbahnreise überhaupt, mir war die Zugreise schon etwas seit Jahren Vertrautes
- b. Voor de meesten was het hoegenaamd de eerste treinreis

Met name de vertalingen in (26b) en (27b) zijn voor mijn taalgeval merkwaardig, om niet te zeggen fout, maar waren te intrigerend om ze aan de lezer te onthouden. Kennelijk wilde de vertaler er zich niet met een Jantje van Leiden afmaken door *überhaupt* onvertaald te laten, hoewel dat heel goed kan, en wat mij betreft zelfs sterk de voorkeur heeft voor (26) en (27), terwijl voor (28) de vertaling *allereerste* voor de hand had gelegen. Hoe *hoegenaamd* zich in de toekomst verder zal ontwikkelen is nu nog in nevelen gehuld, maar dat er allerlei mogelijkheden zijn, waaronder een opmars naar Afrikaans model, lijkt nu wel onbetwistbaar.

Noten

¹ Eerdere versies van dit artikel werden gepresenteerd op de TIN-dag (5 februari 2000) te Utrecht, aan de Vrije Universiteit Brussel en de Universiteit van Leiden (respectievelijk 20 en 21 maart 2001) en aan de semantiekclub van de Rijksuniversiteit Groningen (1 november 2001). Ik ben het publiek bij deze presentaties dank verschuldigd voor hun opmerkingen en suggesties.

² Horn (2000) heeft studie gemaakt van de negatief-polaire eigenschappen van Engelse vrije relatieve zinnen met *-ever*, en de stelling verdedigd dat hun semantische en distributionele eigenschappen sterke overeenkomsten vertonen met die van *any*.

³ Vgl. ook Tabel 2 en Tabel 3 in Hoeksema (2001) voor vergelijkbare gegevens. Overigens zijn de data in dat artikel gebaseerd op een kleiner gegevensbestand. Ter verduidelijking: onder *negatie* versta ik hier uitsluitend die gevallen waarin het gemodificeerde element *niet* is, danwel een n-woord als *niemand*, *niets*, *niks*, *nergens*, *nooit* of *nimmer*. Negatieve adjectieven zoals *onmogelijk*, *inactief* of *inhoudsloos* zijn hier niet meegeteld, omdat ze minder belangrijk zijn voor een vergelijking met *hoegenaamd*. In een ander verband zou een bredere vergelijking waarbij ook adjectieven, adverbialen en werkwoorden worden bekeken uiteraard wel degelijk heel zinvol kunnen zijn.

⁴ De combinatie *absolutely each* is feitelijk ongrammaticaal/onacceptabel in het Engels. De 284 voorkomens die nochtans geteld zijn door Google zijn allemaal “ruis”: bijv. gevallen waar *absolutely* en *each* door een leesteken gescheiden zijn: *O, absolutely! Each day I think about it*. Men moet ook voor de overige combinaties van bijwoord en kwantor rekening houden met een vergelijkbare hoeveelheid ruis. Overigens zijn de gevonden verschillen groot genoeg om onaangetast te blijven door dergelijke factoren.

⁵ Ter vergelijking: *each* is in het algemeen 2x zo frequent als *every* op het World Wide Web.

⁶ De adverbiale uitdrukking *op verre na* is nu archaisch, maar was zeer gebruikelijk ten tijde van het ontstaan van *hoegenaamd* als adverbiale bepaling.

⁷ Tegenwoordig staat *in het minst* gewoonlijk ter rechterzijde van negatie; in de 18de eeuw was dit echter nog ter linkerzijde (zie het artikel over *in het minst* elders in dit nummer).

⁸ Zie Tabel (19) voor relevante gegevens.

⁹ Arbeiderspers, Amsterdam, 1984

¹⁰ De citaten uit de Duitse teksts zijn afkomstig van respectievelijk p. 42, 81, en 134. Er is geciteerd naar de herdruk door de Deutsche taschenbuchverlag (Dtv), München, 1994. De oorspronkelijke uitgave is van 1982.

Bibliografie

- Haegeman, Liliane
1995 *The Syntax of Negation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Haspelmath, Martin
1997 *Indefinite Pronouns*. Clarendon Press, Oxford.
- Hoeksema, Jack
2001 'X maar dan ook echt X! Emfatische reduplicerende nevenschikking,' *Tabu* 31-3/4, 119-140.
- Horn, Laurence R.
2000 'ANY and -EVER: Free Choice and Free Relatives.' *IATL* 15.
- Klein, Henny
1998 *Adverbs of Degree in Dutch and Related Languages*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Kostelijk, C.
1954 'Hoegenaamd niet', *De Nieuwe Taalgids*, vol. 47, blz. 17.
- König, Ekkehard
1988 'Concessive connectives and concessive sentences: cross-linguistic regularities and pragmatic principles,' in: John A. Hawkins, *Explaining Language Universals*, Basil Blackwell, Oxford, 145-166.
- Ladusaw, William A.
1979 *Polarity Sensitivity as Inherent Scope Relations*. Dissertatie, University of Texas, Austin.
- Landman, Fred en Nirit Kadmon
1993 'Any.' *Linguistics and Philosophy* 16-4, 353-422.
- Paardekooper, P.C.
1978 'Wie dan ook, enz., vooral als ww-patroondeel,' *NTg* 71-6, 569-581.
- Pollock, Jean-Yves
1989 'Verb Movement, Universal Grammar, and the Structure of IP,' *Linguistic Inquiry* 20-3, 365-424.
- Schoonees, P.C. (red.)
1961 *Woordenboek van die Afrikaanse taal*, vierde deel, H-I. Die Staatsdrukker, Pretoria.
- Stuiveling, Garnt
1942 'Losse notities', *De Nieuwe Taalgids*, vol. 32, 247-248.
- Swart, Henriëtte de en Ivan A. Sag
2002 'Negation and Negative Concord in Romance.' Te verschijnen.
- Zwarts, Frans
1981 'Negatief Polaire Uitdrukkingen I', *GLoT* 4-1, 35-132.